

Izet MIFTARI**SHKAQET DHE PASOJAT E SHPËRNGULJES
SË SHQIPTARËVE GJATË VITEVE 1912-1913****Abstrakt:**

Gjatë Luftës së Parë Ballkanike, përveç se u kryen shumë krime e mizori ndaj shqiptarëve, u dëbuan dhe u shpërngulen qindra mijëra të tjerë për në vende të ndryshme, sidomos për në Turqinë e sotme, e pas vitit 1912, edhe në Shqipëri. Për tmerrin që përjetuan shqiptarët gjatë Luftërave Ballkanike, na njofton shtypi i kohës, sidomos ai perëndimor; pastaj autor të ndryshëm që janë marrë me këtë periudhë, e në veçanti, një nga burimet e dorës së parë, është edhe libri i Leo Frojdlit, Golgota e Shqipnisë. Ky, në një rast shkruan: “Serbët shpallen krejt haptas se shqiptarët myslimanë duheshin asgjësuar, sepse kjo ishte e vetmja mënyrë për të sjellë paqen në vend”! Andaj, nga ky qëndrim i serbëve, nënkuptojmë se ata shqiptarë që mbijetonin, planifikohej që të shpërnguleheshin nga Kosova dhe viset të tjera të pushtuara nga Serbia, Greqi e Mali i Zi. Po ashtu, bazuar në shumë të dhëna, mund të dimë deri diku edhe për shpërnguljen me dhunë të mijëra shqiptarëve nga Kosova e viset e tjera që mbeten jashtë shteti shqiptar, për në shtete të tjera, e veçanërisht për në Perandorinë Osmane (Turqi, pas vitit 1923). Qëllimi apo shkaku kryesor i shpërnguljes së shqiptarëve nga trojet e veta, që mbeten jashtë shtetit shqiptar, ishte që të pastrohej nga elementi shumicë shqiptare, dhe të sllavizohej apo greqizohej gjeografia etnike shqiptare. Për t’ia arritur këtij qëllimi, janë përdorur forma e metoda të ndryshme antinjerëzore, si: vrasje, dhunë, burgosje, sekuestrim i tokave, shkelje drastike të të drejtave themelore të njeriut etj. Numri i shqiptarëve të shpërngulur gjatë viteve 1912-1913 ishte i konsiderueshëm.

Fjalë kyçe: Shpërngulje e shqiptarëve, vitet 1912-1913, Kosova, Shqipëria, Perandoria Osmane, shteti serb, Greqia, Mali i Zi.

Pas pushtimit të Kosovës nga ushtria serbe (fundi i tetorit 1912), në dhjetor të vitit 1912 mbreti serb kishte lëshuar një dekret, përmes të cilit këtë rajon e vendoste nën regjimin ushtarak. Andaj, nga shqiptarët kërkohej që t’i dorëzonin armët, në të kundërtën të gjithë do të konsideroheshin si

armiq, të cilët edhe do të ndiqeshin.¹ Ndërkaq, pasi që Kosova përfundimisht me vendimet e Konferencës së Ambasadorëve në Londër (mars 1913), padrejtësisht iu dha Serbisë, në gusht të vitit 1913, u shpall një dekretligj tjetër për kinse rajonet e “çliruara”, që bazohej në një ligj të vitit 1885 për “likuidimin e banditëve”, sipas të cilit lejohej shpërngulja e fshatrave të tëra. Në shtator të vitit 1913, u miratua një dekret tjetër për “sigurimin publik”, në të cilin parashikohej, që ai që do të kundërshtonte pushtetin, do të dënohej me pesë vjet punë të rënda, derisa “vendimet e policisë“, merreshin provë e bazuar për kinse krimin e bërë. Andaj, ai që shpallej kriminel nga policia, nëse brenda dhjetë ditësh nuk dorëzohej, mund të vritej nga çdo nëpunës shtetëror civil apo ushtarak.²

Në lidhje me qëllimet e shteteve fqinje për të spastruar territoret shqiptare nga popullata shumicë shqiptare, Edith Durham shkruante: “... Si serbët ashtu edhe malazezët po punojnë për t’i spastruar shqiptarët nga krahinat e diskutueshme, me qëllim që para komisionit të paraqesin një shumicë popullsie sllave. Atyre iu dha shkas një revoltë që plasi në një kohë mjaft të papërshtatshme. Serbët u turrën mbi krahinën e Gostivarit, u vunë benzinë fshatrave dhe i shtynë me bajoneta midis flakëve njerëzit që nuk mund të shpëtonin”.³

Megjithatë, në historiografi, e në veçanti të atyre që zhvilluan luftërat ballkanike më 1912-1913, posaçërisht në Luftën e Parë Ballkanike, që njihet zyrtarisht si luftë kundër Perandorisë Osmane, shkruhet se kjo luftë ka pasur për qëllim çlirimin e popujve që ishin nën sundimin osman, pra ka pasur karakter çlirues. Në shikim të parë ashtu mund të kuptohet, por në realitet ndodhi diçka tjetër. Me fillimin e Luftës së Parë Ballkanike, për shqiptarët filloi një nga periudhat më të rënda në historinë e tyre. Veç sa ishte “shafitur” Kryengritja e Përgjithshme Shqiptare (1912) kundër pushtuesit osman, shtetet fqinje (Serbia, Greqi, Mali i Zi e Bullgaria) u ngritën kundër Perandorisë Osmane, duke mos qenë aleatë të shqiptarëve. U krijua një rrethanë e tillë kur shqiptarët, duke pasur sundimtarin mbi qafë, kërcënoheshin nga “çlirimtarët”, që do të bëheshin sundimtarë edhe më të këqij.⁴ Gazeta “Përlindja e Shqipërisë” shkruante se me sukseset e Kryengritjes së Përgjithshme, fqinjët përfituan nga ajo, dhe i shpallën luftë Turqisë.⁵

¹ Noel Malcolm, *Kosova – Një histori e shkurtër*, Prishtinë, 2001, f. 268.

² Po aty, f. 268.

³ Edith Durham, *Brenga e Ballkanit*, Tiranë, 1998, f. 397.

⁴ Xhlladin Shala, *Marrëdhëniet shqiptaro - serbe 1912 - 1918*, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 1990, f. 50.

⁵ Po aty.

Prandaj, nëse e shohim se çfarë në të vërtetë ndodhi në terren, si dhe kush përfitoi e kush u dëmtua apo humbi më së shumti pas Luftës së Parë Ballkanike, ne kuptojmë, se viktimat kryesore ishin populli shqiptar, si dhe padrejtësia më e madhe ndodhi me trojet shqiptare. Shtete fqinje të shqiptarëve, thuajse e dyfishuan sipërfaqen e tyre territoriale, ndërsa trevat shqiptare u tkurren me më shumë se gjysmën e tyre. Kështu, duke e shikuar në këtë kontekst, nuk mund të quhet një luftë e tillë, si “luftë çlirimtare”.

Në lidhje me fillimin e “Luftës së Parë Ballkanike”, historiani i njohur amerikan, Ferdinand Schevill thotë: “Megjithëse nuk u përcaktua data e sulmit mbi Turqinë, më 1912 vendet aleate po prisnin me padurim. Ato ndiheshin të fortë nga bashkimi, donin të përfitonin nga turpi i Kostandinopojës, i krijuar nga lufta me Italinë dhe së fundi ato (Aleatët Ballkanik, IM) ishin të ndjeshme nga fitorja shqiptare, pasi tani Shqipëria duhet të konsiderohet si një shtet autonom i përberë nga katër vilajetet e Shkodrës, Janinës, Manastirit e Kosovës. Nëse problemi shqiptar do të zgjidhej përfundimisht, atëherë vendet aleate do t’i gjenin dyert e mbyllura në perëndim. Të alarmuar nga kjo gjendje e krijuar, ministrat e jashtëm të vendeve aleate e fiksuan sulmin në vjeshtë”.⁶

Është e vërtetë që shqiptarët përmes kryengritjes e luftës së armatosur në pjesën e parë të vitit 1912 arritën thuajse ta çlirojnë Vilajetin e Kosovës, si dhe kryeqytetin e këtij vilajeti, Shkupin, në gusht 1912. Sipas dokumenteve serbe, shqiptarët gjatë operacioneve të kryengritjes kundër pushtuesit osman, nuk e dëmtuan asnjë serb, asnjë familje serbe, asnjë fshat serb nuk e dëmtuan asnjë qytet, asnjë shtëpi serbe. Në një analizë të shkruar nga një serb racionalist, thuhet: “Se shqiptarët nuk janë plaçkitës, shembulli më i mirë është kryengritja e tyre dhe marrja e Shkupit, atëherë kur nuk i mungoi jo vetëm koka, por as edhe një qime floku, dhe asnjë qerpik i syrit askujt. Në atë kryengritje ka pasur të varfër, por edhe shqiptarë të zbatshur, të cilët ishin me këmbë të përgjakura (gjysmë të zbatshur), por asnjëri prej tyre nuk i ka marrë askujt asgjë përmes rekuizicionit”.⁷

Mirëpo, disa muaj më vonë, kur shpërthyen Luftërat Ballkanike, sidomos “Lufta e Parë Ballkanike”, pushtuesit e shqiptarëve, serbët nuk e zbatuan qasjen e shqiptarëve ndaj serbëve kur e okupuan dhe e morën në duar Vilajetin e Kosovës. Por, përkundrazi filluan të zbatojnë metodat më të vrazhda kundër shqiptarëve, duke zbatuar sidomos formën e deportimit-shpërnguljes masive.

⁶ Ferdinand Schevill, *Ballkani - Historia dhe qytetërimi*, Tiranë, 2002, f. 383.

⁷ Hakif Bajrami, *Politika pansllaviste serbe në luftë për shfarosjen e shqiptarëve 1936-199*, në Arkivi i Kosovës, *Vjetar XXXI - XXXII*, Prishtinë, 2004, f. 123.

Fatkeqësisht, në librin e tij, të titulluar “Shqiptarët dhe Fuqitë e Mëdha”, Vladan Gjorgjeviq shkruante se shqiptarët duhet të asgjësohen sikurse disa kombe në Afrikën e Veriut. Për këtë qëllim, gjatë periudhës fillestare të pushtimit të Kosovës (nëntor 1912 - korrik 1915) pushtuesi serb kishte vrarë 150.000 civilë shqiptarë, i ka burgosur 14.000 të tjerë, ka deportuar për në Anadoll dhe në Shqipërinë e sotme politike, rreth 500.000 shqiptarë.⁸

Prandaj, fillimi i Luftës së Parë Ballkanike solli tragjedi të mëdha në Ballkan, sidomos për popullin shqiptar, duke përfshirë edhe shpërngulje të mëdha në vende të ndryshme. Për këtë arsye, vlerësoj se kjo luftë më shumë kishte karakter për të ndarë e pushtuar territoret shqiptare, se sa për të çliruar popujt e Ballkanit nga sundimi osman, ngase:

1. Aleanca Ballkanike e përberë nga: Serbia, Mali i Zi, Greqia e Bullgaria, ishte formuar për interesa të përbashkëta politike.
2. Kjo aleancë ishte kategorike kundër autonomisë dhe pavarësisë së Shqipërisë;
3. Aleatët Ballkanik ishin marrë vesh në fshehtësi që të katër vilajetet shqiptare të ndaheshin në mes tyre;
4. Në formimin e Aleancës Ballkanike, rol të rëndësishëm ka luajtur pansllavizmi rus;
5. Kundër aleancës në fjalë ishte Austro-Hungaria, e cila përkrahu çështjen shqiptare;
6. Aleatët Ballkanik nuk i shpallën luftë Perandorisë Osmane, ngase në gusht 1912 qeveria osmane u detyrua të pranojë kërkesat e shqiptarëve, përkatësisht autonominë e katër vilajeteve shqiptare. Kur shtetet fqinje e kuptuan këtë, atëherë ishte i nënkuptueshëm fakti se ky ishte hapi i parë drejt pavarësisë së katër vilajeteve shqiptare. Prandaj, me qëllim që mos të konsolidohet autonomia e katër vilajeteve shqiptare, pas dy muajsh (tetor 1912), Aleatët Ballkanikë, në emër të luftës kundër Perandorisë Osmane, filluan pushtimin e territoreve shqiptare⁹;
7. Viktimë më e madhe “Luftë së Parë Ballkanike”, ishin shqiptarët;

⁸ Po aty, f. 125.

⁹ Një gjë të tillë e potencon edhe Miranda Vickers, në libri e saj “Midis serbëve dhe shqiptarëve - Një histori e Kosovës”, e cila në faqe 105 shkruan: “...Për llahtarinë e tyre (Aleatët Ballkanik, IM) panë se shqiptarët dukej se kishin fituar autonominë e njëmendtë, vendosen të veprojnë menjëherë, para se të pajtoheshin me Portën, organizuan gjithë rezervat e tyre dhe parashtruan pretendimet e tyre për interesat kombëtare ndaj Fuqive të Mëdha. Për çudinë e plotë si të Portës ashtu edhe të Fuqive Evropiane, Mali i Zi më 8 tetor 1912 papritmas u armiqësua me Portën duke sulmuar territorin shqiptar. Një shpallje lufte nga Serbia, Bullgaria e Greqi pasoi menjëherë”.

8. Zona ku më së shumti u zhvillua kjo luftë, ishte territori shqiptar;
9. Ndër betejat kryesore që u zhvilluan gjatë kësaj lufte, ishin betejat për pushtimin e qyteteve shqiptare si: Beteja e Janinës, Beteja e Shkodrës, e Manastirit, e Kumanovës etj.

Në lidhje me pranimin e autonomisë së katër vilajeteve shqiptare nga ana e Portës së Lartë dhe panikun e madh që shkaktoi kjo te Aleatët Ballkanikë, në librin “Lufta e Parë Ballkanike 1912 -1913” (Prvi Balkanski Rat 1912-1913), i botuar ne Beograd më 1959, shkruan: “Pranimi i kërkesave shqiptare dhe hyrja e kryengritësve në luginën e Vardarit (Shkup, IM) patën, siç do të shihet më vonë, pasoja shumë të forta në zhvillimin e krizës në Ballkan. Kërkesat shqiptare dhe gatishmëria e Portës për të zbatuar reforma në Vilajetin e Shkodrës, Kosovës, Manastirit e Janinës, shkaktuan rezistencë të fortë nga qeveritë serbe, greke dhe bullgare, sepse ato besonin se këto masa vendosnin autonominë shqiptare dhe kërcënonin interesat e tyre në atë pjesë të Ballkanit.”¹⁰

Gjatë shekullit XIX, shtetet fqinje të shqiptarëve, kishin hartuar programe, me qëllim të zgjerimit të shteteve të tyre, dhe ndryshimin e strukturës etnike të territoreve të okupuara, kuptohet, edhe përmes shpërnguljes dhe kolonizimit.

Në të vërtetë, shpërnguljet e shqiptarëve nga trevat e tyre shekullore, kanë qenë të vazhdueshme, veç se ka pasur periudha të rënies apo rritjes së fluksit të të shpërngulurve, varësisht nga rrethanat që kanë dominuar. Janë të njohura shpërnguljet e qindra-mijëra shqiptarëve për në Itali, pas vdekjes së Skënderbeut. Një nga shpërnguljet më të mëdha të gjysmë së dytë të shekullit XIX, përkatësisht e viteve 1877 - 1879, ishte pastrimi etnik që i ndodhi sanxhakut të Nishit, meqë rast makineria pushtuese serbe, përveç që vrau mijëra shqiptarë, shpërnguli edhe dhjetëra mijëra të tjerë, të cilët një pjesë ikën për në Turqinë e sotme, ndërsa një pjesë u vendosën në brendësi të Vilajetit të Kosovës. Kryesisht, shtresat e pasura u larguan për në Perandorinë Osmane apo më saktë në Turqinë e sotme. Fatkeqësisht, kjo krahinë shqiptare, me rreth 10.000 km², u spastrua nga popullsia shqiptare, dhe sot e asaj dite, përveç gjurmëve, qoftë dokumentare, qoftë onomastike që e dëshmojnë se kanë qenë shqiptarët aty, ky region është i serbizuar.

Në një petition që përfaqësues të të shpërngulurve nga rajoni i Sanxhakut të Nishit, drejtuar Lajardit, ambasadorit të Mbretërisë së Bashkuar në Stamboll, përveç të tjerave, thuhet: “Në rajonet e Perandorisë Osmane të cilat u pushtuan nga rusët dhe aleatët e tyre, qoftë me fuqinë e armëve, qoftë pa luftë,

¹⁰ Историски Институт Југословеске Народне Армије, Први Балкански Рат 1912 - 1913, Прва књига, Београд, 1959, ф. 137.

pushtuesit kanë bërë akte grabitjesh të popullatës myslimane. Njëkohësisht ata kanë djegur, shembur dhe rrënuar shtëpitë tona, i kanë përdhosur dhe i kanë plaçkitur objektet fetare myslimane dhe kanë masakruar dhe burgosur fëmijë, gra dhe pleq.”¹¹

Mirëpo, cilat ishin shkaqet e shpërnguljes së shqiptarëve, si gjatë viteve 1877 - 1879, ashtu edhe pas vitit 1912, duke kulmuar me deportimin masive të kohës së luftë së fundit në Kosovë (1999)? Përgjigjja është e thjeshtë, përpjekja për të ndërruar strukturën shumicë etnike të shqiptarëve, dhe për t'i serbizuar, malazezuar, greqizuar, bullgarizuar territoret që i pushtonin. Në raste të rralla shpërngulja ka pasur edhe karakter ekonomik, por kjo ka qenë mjaft e patheksuar, në krahasim me shkakun kryesor, ndërrimin e gjendjes etnike.

Në të vërtetë qëllimet e grekëve dhe serbëve i kishte kuptuar shumë mirë Edit Durhami, sipas së cilës dëshira, sikurse e grekëve, ashtu edhe e serbëve dhe malazezëve, ishte shfarosja ose dëbimi i popullsisë shqiptare, veçanërisht e pjesës myslimane. Madje, në një rast, Durhami kishte shkruar: “Me serbin në Ohër dhe me grekun në Korçë, filloi të më vij keq që kisha dëshiruar largimin e turkut nga Evropa”.¹²

Nën presionin dhe nxitjen e qarqeve pansllaviste të Beogradit, edhe në periudhën titiste (1944-1980, IM) u lidh (përtëri) marrëveshja në mes të Qeverisë Jugosllave dhe Qeverisë Turke, që nga trevat e Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare, në periudhën 1953-1966 të shpërngulen për në Turqi shqiptarët myslimanë, boshnjakët myslimanë, turqit, çerkezët etj. (rreth 700.000 veta).¹³

Në periudhën 1878-1912, shteti serb kishte okupuar 620 fshatra shqiptare të Toplicës, ka përvetësuar 48.000 shtëpi, ndërsa ka shpërngulur rreth 350.000 shqiptarë. Numrin i shqiptarëve të vrarë, ndoshta nuk do të mund ta dimë kurrë.¹⁴

Sipas studiuesit Oilver Schmitt, pothuajse me brutalitet edhe më të madh se sa të serbëve, vepruan edhe autoritete malazeze në rajonin e Pjesë dhe të Gjakovës, të cilat Konferenca Ambasadorëve në Londër (1913), ia kishte aneksuar Malit të Zi. Në këto dy regjione, thotë Schmitt, Mali i Zi jo vetëm që

¹¹ Bejtullah Destani, *Muhaxhirët - Dosja britanike, spastrimi etnik i Toplicës, Nishit, Prokuplës, Kurshumlisë, Leskovcit, Vranjës 1878 - 1884*, Prishtinë, 2019, f. 66.

¹² Albina Drançolli, *Pikëpamjet e historianëve britanikë për Ballkanin e fillimeve të shekullit XX*, në Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës, *Vjetar 43 - 44*, Prishtinë, 2010, f. 395.

¹³ Giuseppe Catapano, Nermin Vlora Falaschi, Skender Rizaj, *Shqiptarët, popull i ndarë - The Albanians, a divided nation*, Pejë, 1996, f. 278.

¹⁴ Mikel Ndreca, *87 vjet terror dhe gjenocid shtetëror (1912 - 1999)*, Prishtinë, 2001, f. 11.

ndiqte politikën e dëbimit apo shpërnguljes, sulmeve kundër popullsisë civile myslimane (kuptohet shqiptare, IM), por bëhej gjymtimi i të burgosurve dhe konvertimet me dhunë të shqiptareve myslimanë e katolikë në besimin ortodoks. Me një fjalë, malazezët imponuan një model identiteti, që bazohej në religjion. Numri i shqiptarëve myslimanë të konvertuar në ortodoksë, në vitet 1913-15 besohet se ishte rreth 12.000 vetë, derisa i shqiptarëve katolikë në 1.200 vetë.¹⁵

Është për t'u theksuar se, me qëllim të përpjekjes për fshehjen e të vërtetës para opinionit të huaj, pushtuesit serbë, grekë e malazezë, shqiptarët e shpërngulur për në Turqi, i paraqitin si popullatë e besimit islam, duke u munduar që ta bëjnë më shumë konfuze anën etnike, siç ishte paraparë në marrëveshjen serbo - turke të Paqes (1913). Sipas nenit 4, të marrëveshjes në fjalë, popullsia e besimit mysliman kishte të drejtë të plotë të shpërngulej brenda tri vjetëve, deri më 1915. Kështu, bazuar në të dhënat e konsullatës së përgjithshme të Serbisë në Selanik, në periudhën nëntor-prill 1914 u shpërngulën nga Kosova, nga Sanxhaku e Maqedonia, që në këndvështrimin serb ishin të “çliruara”, dhe kaluan në Turqi 240.000 myslimanë, që në të vërtetë shumica absolute e tyre kanë qenë shqiptarë të besimit myslimanë.¹⁶

Gjatë viteve 1913-1914 pushteti serb e malazez, në trojet e okupuara shqiptare përgatiten edhe anën ligjore, me qëllim të shpronësimit agrar dhe kolonizimit të trevave shqiptare. U ndalua përkohësisht tjetërsimi i lirë i pronave, me qëllim që të pengoheshin pronarët shqiptarë të manovronin përmes shitblerjeve apo dhurimeve të pronave për të mbrojtur interesat e tyre. Më 20 shkurt 1914 hyri në fuqi dekretligji i Serbisë, i pasuar me plotësim – ndryshime më 9 maj 1914, si dhe më 27 shkurt 1914 u miratua ligji malazez për “kolonizimin e viseve të çliruara “rishtaz”, e që përmes këtyre ligjeve të mund të legalizohej përvetësimi i tokave shqiptare dhe kolonizimi i tyre me kolonë sllavë.¹⁷ Këto ligje krijuan mundësinë “ligjore” serbe e malazeze për kolonizimin dhe shpronësimin e tokave shqiptare. Secila sipërfaqe bujqësore, që cilësohej “e braktisur”, “tokë e lirë shtetërore”, “kullotë e tepërt”, “pronë e padokumentuar” ose e shpallur “me dokumente si e pavlefshme”, mund të shpronësohej.¹⁸

¹⁵ Oliver Jens Schmitt, *Kosova - Histori e shkurtër e një treve qendrore ballkanike*, Prishtinë, 2012, f. 142.

¹⁶ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Historia e popullit Shqiptar III*, Tiranë, 2007, f. 427-428.

¹⁷ Po aty, f. 427.

¹⁸ Po aty.

Në anën tjetër, krahas shpronësimit e kolonizimit, shpërnguljeve iu nënshtruan sidomos popullata shqiptare e besimit mysliman, ashtu siç ishte paraparë në Marrëveshjen serbo-turke të Paqes. Në nenin katër të marrëveshjes në fjalë, shqiptarët e fesë islame kishin të drejtë të plotë të shpërnguljes brenda tri vjetëve, deri më 1915, duke i liruar nga të gjitha detyrimet ligjore kundrejt shtetit serb.

Në viset e okupuara shqiptare nga Serbia e Mali i Zi pas vitit 1912, krahas shpërnguljes dhe dëbimit të shqiptarëve, planifikohej që këto treva të kolonizohen me popullatë serbe e malazeze. Në mars 1914, kryeministrit serb Nikolla Pashiqi deklaronte se qeveria serbe parashikonte të vendoste në tokat e të shpërngulurve 250.000 serbë që do të vinin nga Amerika, kryesisht ShBA-ja. Për këtë qëllim ishte planifikuar dhe ishte përgatitur shpronësimi i dhjetëra mijëra hektarëve tokë në Shkup, Mitrovicë, Vushtrri, Prishtinë, Ferizaj, Drenicë e Llap¹⁹, e që në të vërtetë ishin prona të shqiptarëve. E njëjta gjë po ndodhte edhe në Rrafshin e Dukagjinit nga autoritetet malazeze.²⁰

Revista “Makedonski Golos”, ofron të dhëna edhe për krimet greke mbi popullatën shqiptare në jug të trojeve shqiptare, përkatësisht në Vilajetin e Janinës, gjatë luftërave ballkanike më 1912-1913. Në një artikull të revistës në fjalë, të titulluar “Kronika shqiptare – Krimet greke”, shkruan se “banorët e qytetit të Përmetit në Shqipërinë Jugore, i kishin dërguar dy telegrame Komisionit Ndërkombëtar të Kontrollit (KNK) në Vlorë, me anë të të cilave kërkonin që të merret në mbrojtje jeta dhe nderi i tyre nga dhuna dhe masakrat greke, të cilat çdo ditë e më shumë po ashpërsoheshin. Ju lutem Juve (KNK-së) të na shpëtoni, përfundon kërkesa e banorëve të Përmetit.²¹ Me një fjalë, sjelljet e ushtrisë pushtuese greke ndaj popullsisë shqiptare ishin tmerruese. Për këtë, revista e apostrofuar shkruante se: “Ushtria greke e ka vërejtur që së shpejti duhet ta braktisë Shqipërinë Jugore dhe për këtë arsye i ka intensifikuar plaçkitjet, që i kryenin edhe më parë, dhe bëjnë ployë mbi popullsinë shqiptare. Kështu në fshatin e pasur Picari, afër Tepelenës, ushtria greke e kishte plaçkitur popullsinë shqiptare, duke marrë çka kanë mundur dhe në fund fshatin e kanë djegur tërësisht”.²² Me një fjalë, sikurse nga ushtritë pushtuese serbe e malazeze, edhe ajo greke kishte ushtruar dhunë e terror ndaj

¹⁹ Po aty, f. 428.

²⁰ Po aty.

²¹ Shaban Hashani, *Gjurmë të krimeve serbe e greke në trojet shqiptare gjatë vitit 1913 në revistën “Makedonski Golos”, në Arkivi i Kosovës, Vjetar XXXVII-XXXVIII, Prishtinë, 2007, f. 168.*

²² Po aty.

shqiptarëve, me qëllim që t'i spastrojnë trevat e banuar me shqiptarë, dhe t'i kolonizojnë me popullatë greke.

Pasojat e këtyre shpërnguljeve kanë qenë të rënda, ngase të shpërngulurit shqiptarë detyroheshin t'i lëshonin tokat e tyre shekullore, për t'u vendosur në vende që as nuk e kishin idenë se ku ishin dhe se çfarë kushtesh i pritnin. Kështu, pushteti okupues serb e malazez që u vendos në territoret e ish - Vilajetit të Kosovës, përveç dhunës policore, grabitjes së pamëshirshme të pasurisë së luajtshme e të paluajtshme të shqiptarëve, rriti dhe intensifikoi dëbimin, përkatësisht shpërnguljen e shqiptarëve, kryesisht për në Anadoll. Në të vërtetë, me fillimin e Luftërave Ballkanike (tetor 1912), filloi edhe spastrimi etnik i trojeve shqiptare. Nga burimet e ndryshme, kemi hasur në disa të dhëna statistikore të shqiptarëve të shpërngulur me dhunë nga pushtuesi serb për në Anadoll, sipas muajve të viteve 1912-1914:

- Nëntor 1912, 8866
- Dhjetor 1912, 11493
- Janar 1912, 12087
- Shkurt 1913, 12088
- Mars 1913, 7553
- Prill 1913, 6725
- Maj 1913, 12813
- Qershor 1913, 9386
- Korrik 1913, 21045
- Gusht 1913, 29312
- Shtator 1913, 13380
- Tetor 1913, 14764
- Nëntor 1913, 17313
- Dhjetor 1913, 15502
- Janar 1914, 10182
- Shkurt 1914, 25060
- Mars 1914, 12346
- Prill 1914, 6520
- Maj 1914, 15414
- Qershor 1914, 14821
- Korrik 1914, 26236

Gjithsej shqiptarë të shpërngulur: 308906²³

²³ Hakif Bajrami, *Si e okupoj Serbia Kosovën më 1912*, Prishtinë, 2003, 203 dhe 204; Abdullah A. Bytyçi, *Terrori shtetëror dhe gjenocidi serbo-malazias në Kosovë 1878 - 1991*, Prishtinë, 2009, f. 71-72.

Për të shpërngulur gjithë këtë numër të shqiptarëve, ishin angazhuar 395 anije, ndërsa rreth 40.000 shqiptarë janë shpërngulur përmes hekurudhës (Mitrovicë - Selanik). Sipas Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës, gjatë periudhës nëntor 1912 - korrik 1914, çarqet pushtuese serbe, malazeze e greke, nga viset etnike shqiptare kanë deportuar afro 500.000 shqiptarë për në Anadoll (Perandori Osmane). Nga ana tjetër, llogaritet se ushtritë e shteteve fqinje kanë vrarë e masakruar qindra e mijëra shqiptarë etnikë.

Qendrat dhe rrethinat kryesore në Perandorinë Osmane ku u vendosën shqiptarët e shpërngulur nga Kosova dhe viset e tjera shqiptare nën sundimin serb e malazez ishin: Stambolli, Bursa, Izmiri, Manisa, Ajdini, Çanakalja, Adapazari, Ankaraja, Adana, Kajseri, Samsuni, Bafëri, Qemal Pasha etj.²⁴

Pas Kryengritjes së shqiptarëve në shtator 1913 kundër pushtimit serbo-malazez, reprezaljet ndaj shqiptarëve u intensifikua edhe më shumë. Prandaj, që nga kjo kohë, e veçanërisht në pranverën e vitit 1914, u rrit shumë ritmi i shpërnguljes së shqiptarëve nga Kosova e viset tjera nën sundimin serb e malazez. Në bazë të konsullatës austro-hungareze në Shkup, numri i të shpërngulurve nga Kosova ishte aq i madh, sa që rrezikonte zbrazjen e saj nga shqiptarët.²⁵

Shpërngulja e shqiptarëve për në Turqi ishte bërë edhe përmes Kavallës, dhe vlerësohet se nga aty ishin shpërngulur rreth 40.000 shqiptarë, dhe se po aq, përmes rrugëve tokësore, kishin arritur në Anadoll. Krahas për në Turqi e vende tjera, shpërngulja e shqiptarëve nga viset e pushtuara nga serbo-malazezët, ishte bërë edhe për në Shqipërinë Londineze. Raporti i korrespondentit të gazetës "Times", z.Bauceri, i cili gjendej në këtë kohë (fundi i vitit 1912 dhe viti 1913), në Ballkan, shkruan: "Ushtria serbe dogji shumë fshatra, numri i refugjatëve që vendosej në qytetet e Shqipërisë çdo ditë shtohet dhe numri i tyre ka arritur në 17.000 refugjatë, në Tiranë janë vendosur 5.000, ndërsa në viset e tjera të Shqipërisë edhe 12.000, që kanë mbetur pa shtëpi dhe pa mbrojtje. Ushtria serbe vrau një numër të madh njerëzish duke ikur".²⁶

Gjatë viteve 1912-1915 në trojet që mbeten nën sundimin serb e malazez, u vendos një pushtet ushtarak e policor, që realisht legalizoi një politikë dhune ndaj shqiptarëve. Përmes kësaj politike antishqiptare, u vranë mijëra

²⁴ Rustem Buzhala, *Shqiptarët në Turqi*, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2011, 49.; Fitim Rifati, *Kosova gjatë Luftës së Parë Botërore 1914 - 1918*, Instituti i Historisë - Prishtinë, Prishtinë, 2019, f. 64.

²⁵ Fitim Rifati, *Kosova gjatë Luftës...*, f. 65.

²⁶ A. Bytyçi, *Terrori shtetëror...*, f. 72.

shqiptarë, duke përfshirë edhe klerikë (sipas të dhënave rreth 25.000 vetë), u plaçkiten dhe u dogjën shtëpi, xhami e kisha katolike, si dhe nën kërcënimin e armëve, u konvertuan mijëra shqiptarë në besimin ortodoks. Brenda periudhës 1912-1915, ekonomia pësoi humbje të mëdha, bujqësia u shkatërrua, zeytaria u përgjysmua, mijëra familje u privuan ose u shpronësuan nga pronat e luajtshme dhe të paluajtshme, kurse rreth 120.000 vetë u shpërngulën për në Turqi ose Shqipëri politike, derisa në vend të tyre u kolonizuan familje sllave, përkatësisht serbe e malazeze.²⁷ Vetëm në periudhën 1912-1967, nga territoret shqiptare në ish-Jugosllavi, për në Turqi ishin dëbuar rreth 1.000.000 (një milion) shqiptarë.²⁸

Duke mos pasur të dhëna të plota, është e vështirë të dimë numrin e përgjithshëm të të shpërngulurve nga Kosova në këtë kohë (1912-1915). Si te autorët vendas, ashtu edhe të huaj, statistikat e shqiptarëve të dëbuar në vitet në fjalë, variojnë nga 60.000 në 500.000. Sipas përlllogaritjeve të Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës” në periudhën 1912-1915, janë vrarë e masakruar 200.000 shqiptarë, dhe kaq edhe kishin emigruar. Ndërkaq sipas burimeve serbe e osmane, numri i emigrantëve të grumbulluar në Selanik, që pastaj do të shkonin në drejtim të Perandorisë Osmane, në vitet 1912-1914, arrinte deri në 243.807 vetë. Sipas burimeve austro-hungareze gjatë muajve prill-qershor 1914, nga territori i pushtimit malazez, ishin shpërngulur 16.570 vetë. Bazuar në shifrat e lartpërmendura gjatë viteve 1912-1914, nga Kosova për në Perandorinë Osmane, Shqipëri e ndonjë vend tjetër, u shpërngulën rreth 200.000 vetë, pjesa absolute e të cilëve ishin shqiptarë.²⁹

Një vlerësim për shpërnguljen e shqiptarëve nga trojet e veta më 1912-1914, e jep edhe studiuesi Mark Tirta, sipas të cilit burimet konsullore austro-hungareze na njoftojnë se në gjysmën e parë të vitit 1914 nga Mali i Zi ishin shpërngulur rreth 17.000 shqiptarë, që u detyruan të vendoseshin në Turqi, Shqipëri e vende të tjera. Bazuar në burime shumë të sigurta, vetëm në pranverën e vitit 1914, nga Kosova e Mali i Zi, përmes hekurudhës Shkup-Selanik, ishin shpërngulur për në Turqi rreth 40.000 shqiptarë. Prandaj, gjatë viteve 1912-1914 vërtetohet një valë e madhe shpërnguljesh me forcë të popullsisë shqiptare nga Kosova, Mali i Zi, Maqedonia Perëndimore, por edhe nga Çamëria, nga trevat e Kosturit e të Follorinës. Me çështjen e shpërnguljes së shqiptarëve nga Mali i Zi, janë marrë edhe disa autorë malazezë, të cilët,

²⁷ Marenglen Verli, *Kosova në fokusin e historisë*, Tiranë, 2000-2002, f. 91 dhe 92.

²⁸ Shoqata për Kthimin e Shqiptarëve të Shpërngulur nga Kosova, *Shpërngulja e Shqiptarëve gjatë shekujve*, Prishtinë, 1992, f. 204.

²⁹ Fitim Rifati, *Kosova gjatë Luftës...*, f. 67, 68.

përkundër se kanë qenë shumë herë jo objektiv, në disa raste shpërnguljet e shqiptarëve nga Mal i Zi i kanë paraqitur si të detyrueshme dhe me forcë nga pushteti malazias.³⁰

Serbët e maqedonasit gjatë luftërave ballkanike më 1912-1913 bënë shumë masakra ndaj shqiptarëve, duke e detyruar popullsinë e Lumes, të Dibrës dhe viseve të tjera të shpërngulen nga trojet e veta.³¹ Gjatë marshimit të ushtrisë serbe në Lumë, ndaj shqiptarëve ishte bërë krim i madh, për të cilën na njofton edhe një rrëfim i një ushtari serb, i botuar në gazetën “Radničke Novine” në tetor 1913, ku thuhet: “Nuk kam kohë të shkruaj gjatë, por mund të them se këtu po bëhen gjëra të tmerrshme. Jam i tmerruar dhe pyes gjithnjë se si njerëzit mund të jenë kaq barbarë për të kryer të tilla mizori... mund të them se Luma nuk ekziston më. Nuk ka veçse kufoma, pluhur e hi.”³²

Në fund, për të kuptuar qartë se cili ishte qëllimi i pushtuesve të aleatëve ballkanikë (serbë, grekë e malazezë) në vjeshtën e vitit 1912, më së miri e përshkruan Dimitrije Tucoviq, në një artikull të titulluar “Gjakmarrja e soldateske”, i cili, përveç të tjerave, kishte shkruar: “Ushtria serbe i ka shfarosur shqiptarët nëpër Serbi të Vjetër e Shqipëri, kurse ushtria bullgare turqit në Traki, e ushtria greke turqit e shqiptarët në Devoll, me bindje kriminale se me këtë po bëjnë një vepër “nacionale”, se duke likuiduar këtë popull të pafajshëm, po e heqin qafe armikun me të cilin do të jetë vështirë të dilet në fund në të ardhmen.”³³

Përfundime

Pas shpërthimit të Krizës së Madhe Lindore më 1875, situata dhe rrethanat politike në Ballkan, e sidomos për shqiptarët, kishte ndryshuar shumë. Që nga kjo kohë, shtetet fqinje të shqiptarëve, duke pasur edhe në programet dhe platformat e hartuara, fatkeqësisht nuk e trajtuan drejt çështjen shqiptare, por parashikuan pushtimin e trevave të tyre. Pushtimi nënkuptonte, krahas shumë formave tjera të dhunës, edhe shpërnguljen, me qëllim të ndërrimit të strukturës etnike, në favor të pushtuesit.

Është i njohur deportimi masiv i shqiptarëve në vitet 1877-1878 nga sanxhaku i Nishit dhe nga territoret shqiptare në Mal të Zi. Qindra mijëra

³⁰ Po aty, f. 104.

³¹ Po aty.

³² Po aty.

³³ *Serbia e Shqiptarët - Pasqyrë e politikës së Serbisë ndaj shqiptarëve prej vitit 1878 deri në vitin 1914*, Libri i parë, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2011, f. 44.

shqiptarë u shpërngulën ose për në brendësi të Vilajetit të Kosovës ose për në Turqinë e sotme. Fatkeqësisht nga sanxhaku i Nishit, apo siç njihet krahina e Toplices, ishin shpërngulur thuajse tërë shqiptarët. E njëjta formë e shpërnguljes së shqiptarëve u zbatua edhe pas vitit 1912, kur territoret shqiptare që mbeten jashtë shtetit shqiptar, iu nënshtruan aparteidit të pushtuesve serb, malazez e grek. Gjykuar nga të dhëna të ndryshme, gjatë viteve 1912-1914, janë evidentuar mijëra shqiptarë të vrarë, të shpërngulur e të burgosur. Sipas disa të dhënave statistikore, në periudhën nëntor 1912 - prill 1914, ishin shpërngulur 308.906 shqiptarë për në Anadoll të Turqisë.

Shpërngulja e shqiptarëve nga trevat e tyre, në të njëjtën kohë ishte shoqëruar edhe me kolonizimin e tokave të tyre me kolonë sllavë, kryesisht serbë e malazezë. Këto forma zbatoheshin me qëllim të arritjes së synimit kryesor, ndërrimit të strukturës etnike të trevave shqiptare, të pushtuara pas vitit 1912 nga shteti serb dhe ai malazez.

Si përfundim, konstatojmë se, që nga vitit 1844, kur ishin përgatitur programet serbe e greke (Naçertania e Megali Idea), në të vërtetë Ballkani nuk gjeti qetësi, sepse parashihej krijimi shteteve të mëdha serbe e greke, e që automatikisht nënkuptonte zgjerimin e tyre në dëm të territoreve fqinje, sidomos të shqiptarëve. Ky zgjerim i tyre, gjithsesi se do të shkaktonte pasoja serioze, veçanërisht të shqiptarët, siç që në vazhdimësi shpërngulja dhe kolonizimi.

